

Kovács Gábor TRAUMÁK, VERESÉGEK ÉS A NEMZETI JELLEM

„Nemcsak rokonszenv, de még közöny sincs. A szociális temperatúra felajzott feszültség, és egyetlen szó elég ahhoz, hogy szikra legyen és a lőportorony robbanjon. A gépkocsivezető gyűlöli a járókelőt, és úgy hajt, hogy a sarat ráfröcskölje. A járókelő gyűlöli a gépkocsivezetőt, mint a kereskedő a vásárlót, akire rossz áruját igyekszik rásózni, a vásárló gyűlöli a kereskedőt, akit, ha lehet, megcsal. Az adófizető gyűlöli a hivatalnokot és feltételezi róla, hogy rosszhiszeműen többet követel tőle, és a hivatalnok gyűlöli az adófizetőt, akitől tényleg többet követel, anélkül, hogy neki abból haszna lenne. A kalauz gyűlöli az utast, akit egzecíroztat és akit lehord, és akinek vezényel és akit rendreutasít, a legtöbb esetben indokolatlanul, az utas gyűlöli a kalauzt, akit lehetőség szerint megcsal, és a csalás csíny és dicsőség. A munkás gyűlöli a mérnököt és a mérnök a munkást, gyűlölik egymást a szomszédok, akik egymásról megbecstelenítő eseteket suttoznak és terjesztenek, és akik egymást meglopják, és gyűlölik egymást a munkatársak, akik egymást feljebbvalóik előtt befeketítik, és gyűlölik a feljebbvalót, akit titokban rágalmaznak. És gyűlölik, aki a vasúti kocsiba vagy az autóbuszba előbb lép fel (...) Mindenkit csupa ellenség vesz körül. A szociális köztudat, hogy az emberek kivétel nélkül mind becstelenek. Az egyetlen gyönyör mások szenvedését látni. (...) Mintha titkosan megegyeztek volna abban a versenyben, ki tud a másiknak előbb és nagyobb fájdalmat szerezni. Aki csak egy ujjnyival a többinél magasabban áll, mindenkit, aki alatta van, püföl, még csak nem is stréberségből vagy feletteseinek tetszésére, hanem elemi kielégülésre, mert nem hatalmaskodás ez, hanem gyűlölködés”. [1]

a szöveg aktualitása

A hétköznapi élet morbid aprólékossággal megfestett tablója. Nem tudom, hogy a világ másik sarkában ugyanez a szöveg másik nyelven melyik ország képzetét keltené föl az olvasóban, de az a gyanúm, hogy magyar nyelven, Magyarországon olvasva aligha marad szemernyi kétsége bárkinek is Gyűlöletföldje kiléte felől. Íme, a *morbus Hungaricus*: a hétköznapi élet perspektívájából szemlélve. A diagnózist Hamvas Béla adta, az időpont a kádári konszolidáció előideje, a nekünk jutó, oly sokszor nosztalgiával emlegetett, második kiadású boldog békeévek kezdete; egészen pontosan 1959, amikor Hamvas újraírja a háború alatt elveszett nemzetkarakterológiai könyvét, beleszöve egy gyűlölködő atomokra hullott, mélyen patológikus társadalom képét. A legriasztóbb a mai olvasó számára persze a szöveg aktualitása. Ha egyáltalán van valamiféle állandóság a mögöttünk hagyott, kataklizmákkal, tragédiákkal, állandó, újra meg újra zsákutcába futó, újrakezdésekkel, csalódásokkal és menetrendszerűen kútba eső reményekkel teli százegynéhány évben, akkor az a folyton visszatérő társadalmi-politikai-kulturális konstelláció, amelynek kézzelfogható megjelenési formája a Hamvas által oly érzékletesen megfestett e világi purgatórium. Aligha kétséges, hogy – néhány kegyelmi pillanatot leszámítva – az előttünk járó négy-öt generáció mindegyike a saját korára ismert volna a leírásban. Akár morbid elégtételt is érezhetünk: hát mégis csak van folytonosság a magyar történelemben. Olyan, amilyen, de – mint a filmbeli magyar narancs – a miénk. Büszkék aligha lehetünk rá: Bástya elvtárshoz hasonlóan mi is elfintorodunk, amikor megízleljük a saját életünket. De hát miért termi az egymást követő nemzedékek által nevelgetett fa mindig ugyanazt a keserű gyümölcsöt, amibe belevásik fogunk?

Kovács Gábor Balázs fotója

pesszimista nép

Hamvas talán rossz pillanatában írta le hétköznapi infernóként a világot, melyben élnie adatott? Ha külfölditől halljuk a Hamvaséra emlékeztető látéleletet, elbizonytalanodunk. Néhány évvel ezelőtt egy vilniusi konferencia témája volt, hogy milyen szimbolikával jelenik meg a nemzet a mai globális világban. A magyar nemzettudatról tartottam előadást. A fogadáson egy fiatal litván lány – aki a litván nemzeti szimbolika kortárs formáiról beszélt érdekesen – hozzám fordult: „mi van nálatok?” Visszakérdeztem: „mire gondolsz?” „Hát, tudod, az utóbbi időben jártam párszor Magyarországon, meg a veletek szomszédos országokban, de azt a fajta búval béleeltséget, általános rosszkedvet sehol sem érzem, ami Budapest utcáit járva mellbe vágott”. Hirtelen nemigen jutott más eszembe a közhelynél, mint hogy pesszimista nép vagyunk. Ami persze nem magyarázat: nem ok, legfeljebb okozat.

Szóval: „valahol utat veszítettünk”. Próbaképpen beütöttem a Google keresőjébe a mondatot: találatok tucatjait dobta ki a gép: Ady Endre és Szekfű Gyula mellett a közelmúltban vagy éppen a napokban született számos írásnak adták ezt a címet szerzőik. Először az 1913 novemberében írt *Fáradtan biztatjuk egymást* című Ady-vers utolsó előtti versszakában bukkan föl, előkészítve a rezignált befejezést:

*Valahol utat veszítettünk,
Várat, tüzet, bizodalmat,
Valamiben késlegettünk
S most harcolunk kedvet vallva kedvetlenül.*

*Zászlónk lehanyatlik után,
Fáradtan biztatjuk egymást,
Bízunk még, de nem magunkban,
Be gazdátlan, be keserves bizodalom.*

hideg polgárháború

Az útvesztés metaforája tehát az első világháború előestéjén, a közelgő korszakváltás küszöbén születik. Néhány évvel korábbi az ugyancsak mindig időszerű *kompország*-motívum. Ez az 1905-ös, az *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* című történetfilozófiai esszé központi eleme, amelyben Ady szuggesztív képekben ábrázolja a konfliktust, ami a két háború között majd népies–urbánus viszályként jelenik meg, s napjainkig kísért, állandósítva – a számunkra oly ismerős – hideg polgárháború légkörét. Ady még azt gondolta, a két egymásnak feszülő, egymás iránt mélységesen gyanakvó „tábor” között megteremtődhet az értelmes szintézis[2], s nem kell örökösen választani – Németh László találó kifejezését használva –, hogy sznobok legyünk vagy parasztok. Ma, a lövészárkokból fásult rutinnal egymásra lövöldözők közül nemigen hisz ebben senki.

különutas történelmi fejlődés

A metafora segítségével lehetségessé válik a hídverés a fogalmi elvontság és az empirikus valóság között. Ugyanakkor a metafora töretlen népszerűsége, aktualitása a francia Annales-kör történetírói által a *longue durée*-nek, hosszú időtartamnak nevezett nagyobb időtávok fontosságára figyelmeztet. Mert az időtálló, tartós struktúrák körvonalai ezekben rajzolódnak ki. A Hamvas által diagnosztizált, s makacs módon visszatérő életvilág-szituációk mögött ilyesféle tartós struktúrákat kell sejtenünk: ezek egyaránt lehetnek anyagi vagy mentális, a kollektív pszichében gyökerező szerkezetek. A magyar történelem sajátosságainak magyarázata a társadalmi képletekből tisztos múlttra tekint vissza: a kettős társadalom teóriája mint a magyar fejlődés – Nyugathoz viszonyított – torzulásainak értelmezése közvetlenül az első világháború után jelent meg. Más-más szövegkörnyezetben és eltérő ideológiai-világnézeti alapállásból, de Szekfű Gyula és Szabó Dezső is ezt a sémát használja a *Három nemzedékben*, illetve *Az elsodort faluban*. Mindkét könyv bestseller lett, jelentősen befolyásolva a két világháború közötti évtizedek közgondolkodását. A teóriát a Szabó Dezsőt – Ady mellett – alapító atyjának tekintő népi mozgalom teoretikusának számító Erdei Ferenc látja el tudományos hangszereléssel, szociológiai elméletet formálva belőle. A hetvenes évek végén aztán a történész Szűcs Jenő gondolja tovább, aki – Hajnal Istvánra, Bibóra és az akkoriban kurrens centrum-periféria relációra összpontosító Wallerstein-féle világrendszer elméletre támaszkodva – Európa három történelmi régiójáról beszél, s amellet érvel, hogy itt nem pusztán tájféldrajzi, hanem olyan társadalm szerkezeti különbségekről van szó, amelyekben a régió összes országa osztozik.[3] A sajátosan magyar különutas történelmi fejlődés, amelynek gyökerei a 16. századra nyúlnak vissza, a 19–20. században teljeseedik ki. A magyarázat tudományos igényű választ kíván adni a kompország-helyzet okaira, de nem képes megmagyarázni azt a speciális magyar társadalmi-kulturális-politikai szituációt, amely sok tekintetben magán viseli a kelet-közép-európai régió sajátosságait, mégis különbözik a többi országétól. A kérdés éppen ez: mi az, ami a 20–21. századi Magyarország történelmét félreismerhetetlenül magyar történelemmé teszi?

Daskar fotója

a csonkítás utáni ország

Manapság szinte közmegegyezés, hogy a történeti Magyarország, vagy – a meglehetősen elterjedt, archaizáló, neotradicionalista beszédmódot használva – a Szent István-i Birodalom szétesése, illetve a trianoni békeszerződés, avagy békediktátum volt az a nullpont, amely alapvetően befolyásolta a társadalmat; ez a kérdést eleve politikai-pszichológiai síkra tereli. Trianont leginkább sokként vagy traumaként szokás emlegetni. S valóban, az ország szétdarabolása nemcsak a politikai elit számára jelentett traumát: milliók élete változott meg, családok százezrei szakadtak szét, egzisztenciájukat veszített menekülők tízezrei jelentek meg az összezsugorodott ország fővárosában. Mindez a kialakulóban levő tömegtársadalom viszonyai között, a nemzetépítésnek abban a szakaszában történt, amikor a hadsereg, az iskolarendszer, a napisajtó révén a társadalom nagy tömegei részeseivé váltak a kollektív közösségi-nemzeti tudatnak. A modern közösségi képzelet számára szemléletesen, szuggesztíven lehetett térképekkel megjeleníteni a történeteket:[4] a düh és a frusztráció érzésének felkeltéséhez elég volt egymásra tenni a hajdani és a csonkítás utáni ország térképét, vastag vonallal körberajzolva a megmaradt országot. A trauma interiorizálásában és generációs továbbadásában nagy szerepet játszottak a modern tömegmanipulációnak és tömegpropagandának a Gustave le Bon által már a háború előtt leírt technikái. Nagy hatású könyve, *A tömegek lélektana* 1913-ban magyar fordításban is megjelent. De vaskos tévedés Trianon traumatizáló hatását a kollektív pszichére csak a manipulációval vagy a propagandával magyarázni.[5] György Péter a korabeli magyar irodalmi elit reagálását elemelve rámutat, hogy valójában az a kulturális tér bomlott fel, amely egy közösség számára a múlt és jelen eseményeinek mindenkori értelmezési keretét adja, s amely a modern közösségi tudat koordináta-rendszereként lehetővé teszi a földrajzi tér kulturális szimbólumok közé rendezését[6], egyfajta kulturális geográfiát. A világ úgyszólván értelmezhetetlenné válik a dimenziók megváltozásával, a rendelkezésre álló tér beszűkülésével. Az addig csak furcsának, különbözőnek tetsző dolgok riasztóak lesznek: a sokszínű ország szétesésével átalakul – hogy csak

az egyik, de a következményeket tekintve legvésztérhesebb változást említsem – a zsidóság társadalmi percepciója. Ami eddig a sokszínűség eleme volt, a *Mássá*, a stigmatizáció célobjektumává válik, ideális és vitathatatlan bűnbakként jelenik meg.[7]

tartós torzulás

Trianon következményeinek első nagyszabású – és máig páratlan – értelmezési kísérlete Bibó István nevéhez fűződik. Konceptiójába – Hajnal strukturalista látásmódjával társítva – pszichológiai ihletésű metaforát épít: a *politikai hisztériát*. Bibót erősen inspirálta a korszak nagy elmélete, a pszichoanalízis, amibe így vagy úgy, de majd' mindenki belebotlott akkoriban. *Tudatalatti, elfojtás, trauma, hisztéria* – ezek a fogalmak a kor levegőjében voltak. Bár Bibó aligha ismerte a pszichoanalitikus elméleteket első kézből, fogalmi készletük elemei – a Ferrero-féle félelem-teóriával összekapcsolva[8] – nagyon is alkalmasnak tűntek számára, hogy irracionális közösségi reakciókat értelmezzék velük. Tudja, hogy ezeket az individuálpeszichológiai fogalmakat közösségi reakciók vagy közösségi cselekvések leírására csak analogikus vagy metaforikus értelemben lehet használni. Úgy találja, a közösségi viselkedés és cselekvés több mint a közösséget alkotó egyének viselkedésének és cselekvésének mechanikus összegződése: a közösségi hisztéria nem azt jelenti, hogy a közösség tagjai között feltűnően nagy számban fordulnak elő individuálpeszichológiai értelemben patológikus személyiségek.[9] Rejtélyes, és éppen az vár magyarázatra, hogy az illető közösség miért képtelen megoldani a közösségi cselekvést igénylő problémákat, miért nem tudja felismerni a valós szituációt sem – voltaképpen miért mond csődöt *valóságérzékelése*. Ez történt – mondja Bibó – a magyar nemzeti közösség esetében, amelynek kollektív emlékezete kórosan kötődik a trianoni trauma élményéhez: nem képes kiszakítani magát ebből a *fixációból*,[10] életét a múlt dimenziója tölti ki, a sérelmi élmény cselekedeteinek kizárólagos mozgatójává válik, a jelenbeli problémákat és feladatokat is ennek fényében ítéli meg. A múlt maga alá gyűri a jövőt. A közösségi psziché tartós torzulása azért igazán veszélyes – mondja Bibó –, mert ennek következtében a közösség képtelen a valódi és a hamis értékek, végső soron a jó és a rossz megkülönböztetésére, illetve – a valóság inadekvát percepciója miatt – elhomályosulnak a kívánatos, a lehetséges és a valóságos dolgok szférája közötti különbségek. A közösség infantilizálódik: amit kívánatosnak tart, az egyben lehetséges számára, míg a lehetségest valóságosnak hiszi. A legnagyobb és hosszabb távon legkárosabb következmény azonban a közösségi hazugságok hálójába gabalyodás.

csak kis engedmény kellett

Bibó megközelítése rendkívül szemléletes. A hétköznapi életvilágból indul ki, mint Hamvas Béla, azzal a különbséggel, hogy őt mindenekelőtt a cselekvés hosszú távú politikai következményei érdeklik: „A kiegyezéssel, majd utóbb az ellenforradalmi magyar közéletben sem miniszter, sem községi jegyző, sem bankelnök, sem ipartestületi elnök, sem akadémiai elnök, sem tanfelügyelő nem lehetett olyan ember, aki döntő pillanatban nem volt hajlandó vagy nem volt képes egy rendeletben, egy fegyelmi határozatban vagy egy pohárköszöntőben magáévá tenni a közösségi hazugságoknak azt a rendszerét, melyen ez az egész közélet felépült. Lehet, hogy csak kis engedmény kellett hozzá, de már ez a kicsi is megindította a fordított kiválasztás folyamatát, mert a legigazabb, legszenvedélyesebb és leglényeglátóbb emberek számára már ez is lehetetlenné tette, hogy hazugsághoz adjanak igaz erőket. Hosszú lejáratra pedig ez a fordított kiválasztás az egész közösség vezető rétegét kicserélte, s logikusan vezetett egész vezető rétegünk erkölcsi és értelmi lezűléséhez.”[11]

hazugságvilág

A sokat emlegetett kétféle embertípus! A hamis realista és a feszült lényeglátó. Előbbi – a politikai immunrendszer híján levő társadalom patológikus működésének következményeként – az aktuálisan regnáló hazugságkonstrukció fenntartója, a sokszor még ellenfelei által is megcsodált, zseniális hatalomtechnikus. Tehetsége mindenekelőtt a hazugságvilág újratermelésében és olajozott mechanizmusainak biztosításában nyilvánul meg, az utóbbi pedig az elmagányosodó, igazságokat és életveszélyes torzulásokat bőségben termő próféta-ideológus, aki olykor maga is próbálkozik a politikával – kevés haszonnal.

csatlósmentalitás

A közösségi önértékelés megzavarodásának egyik feltűnő jele a napi politikában a viszony bizonytalansága a külvilághoz – ahogyan arra Bibó az egész régióra vonatkoztatva rámutatott – a „váratlan meghunyászkodás” és a „teljesítmények állandó hangoztatása,” a csatlósmentalitás[12] és a külső szemlélő számára komikus nacionalista melldőngetés[13] szélsőségei közötti ide-oda mozgás.

hazugság-buborékok

A Hamvas-féle gyűlöletvilág és a Bibó által leírt hazugság-világ összefügg: az előbbi az utóbbiból táplálkozik. A közösségi hazugságoktól behálózott térben frusztrációval jár az élet, s ez gyűlöletet és agressziót generál. Hamvas ötvenes évek végi diagnózisa olyan közösségről szól, amelynek jószerivel egyetlen kohéziós ereje a gyűlölet – s mindez, amikor a közösségi hazugságok eufémisztikusan kádári konszolidációnak nevezett rendszere éppen kiépülőfélben volt. A legijesztőbb mindkettőben, hogy a leírt helyzetek az utóbbi évszázad magyar történelmében újratermelődnek. A történelmi folyamat dinamikáját – mondhatni sajátosan magyar jellegét – *hazugság-buborékok* egymásra következése adja. A buborékok nőnek-növekednek, aztán kipukkannak – mint 1945-ben, 1956-ban, 1989-ban –, de újabbak képződnek, és egyre nagyobbra nőnek.

hazug politikai konstrukció

Bibó – lévén alapvetően optimista gondolkodó – feltehetően rosszállóan csóválná a fejét erre. Bár 1948-ban – amikor optimizmusra már nemigen volt ok, hiszen éppen egy újabb hazug politikai konstrukció épült – már nála is inkább a kétségek kerekedtek felül: „Nem bizonyos azonban, hogy egy olyan mértékben rossz beidegzésű közösség, amilyen a miénk, a valósággal való összeütközés nagy megrázkódtatásaiból feltétlenül jó és termékeny tanulságokat formuláz meg magának. Érdemes tehát megkérdeznünk, hogy a közelmúlt megrázkódtatásaiból nem fenyegetnek-e a fejlődésnek újabb görcsei és zsákutcái.”^[14]

Nagykanizsa, 2008

elfojtott trauma

De vajon lehet-e ezeket a rossz közösségi beidegződéseket a trianoni traumából eredeztetni, hiszen közel egy

évszázad telt el azóta, a trauma elsődleges tapasztalatát átélő nemzedék réges-régen eltávozott, s kérdés az is, hogy a nemzedékeket összekötő kapocs nem enyészik-e el ennyi idő alatt?[15] A létező szocializmus évtizedeiben – mintegy a két háború közötti időszak csúcson járatott propagandagépezetét ellenpontozva – a téma a legerősebb politikai tabuk egyikének számított, és kötelező volt a társadalmi amnézia. Az intenzitás, amellyel a Trianon-tematika aztán berobbant a köztudatba és a közbeszédbe, mégiscsak elgondolkodtató: a társadalmi tudatalattiba erőszakkal visszaszorított, elfojtott trauma emléke hangosan követelt magának helyet a kollektív emlékezetben: „Minden csonka-magyarországi lakos lelkében, közelebről politikai-kulturális alkatában ott fészkel a régi, nagy Magyarország kísértete (és itt nem az aprócska irredenta kisebbségről beszélek, hanem mindenkiről). Azokéban is, akik erre (mint explicit témára) sohasem gondolnak. A tízmilliós ország kollektív tudattalanja harmincötmilliós birodalomé. A belőle felpárálló magyar képzeletnek vannak havasai és van tengerpartja. Csonka-Magyarország lapos és barokk. A képzeletbeli Nagy-Magyarország szubalpin és csúcsíves. A kicsi ország nem sokat számít. A nagy: európai tényező.”[16] (Idézi György Péter, 13.)

a zabunkat nem!

A kulturális antropológia válasza, hogy itt valójában nem is a trauma emlékeről van szó, mert a kollektív képzeletnek mindig rendelkezésére áll a szimbolikus szerszámkészlet, a kulturális szerszámok ládája. Az éppen aktuális és friss traumák megjelenítéséhez ebből lehet elővenni a kulturális szimbólumot, amely az adott szituációban legalkalmasabbnak látszik a célra. Trianon a kollektív képzeletben elválaszthatatlan Nagy-Magyarország képzetétől. Ennek tipikus vizuális megjelenési formája a napjainkban elterjedt autós matrica, amely a hajdani Nagy-Magyarországba rajzolt Csonka-Magyarországot ábrázolja[17]. A tulajdonos hazafiúi érzületét megjeleníteni hivatott logó alkalmanként abszurd helyzeteket eredményez. Egy családi ház előtt napra nap furgont látok, hátsó ablakában a szokásos matricával. Erre nem is igen figyelne föl az ember. Az viszont mulatságos, hogy az autó rendszámablaja szlovák. Az autó tulajdonosa így deklarálja, hogy nem létezőnek tekinti az országot, amelynek rendszámabláját egyébként használja, hiszen így jóval olcsóbb a jármű fenntartása, mintha Csonka-Magyarországon jegyeztetné be. Életünket és vérünket a királynőért, de a zabunkat nem! Persze a Trianon és Nagy-Magyarország szimbólumát ama bizonyos kulturális szerszámokból előhúzó posztmodern magyar nemzeti tudattól – ahogyan bármiféle nemzeti tudattól – dőre dolog logikai koherenciát számon kérni, hiszen érzelmi konstrukcióról, s nem racionális alakzatról van szó.

szerencsétlen zulu-kafferek

A hajdani trauma emléke mítosszá transzformálódott. Aligha lehetséges nemzeti tudat mítosz nélkül. Csakhogy a Trianon-mítosz megosztó, és nem egységesítő: szerves része a bűnbakkepzési mechanizmus, azt erősíti, hogy a nemzet etnikai jellegű. Nemzetegyesítő, alapító, republikánus – a nemzetet politikai közösségként megjelenítő – mítosszá válhatott volna az 1956-os forradalom, de nem vált azzá. Az etnicista retorika átszővi a közbeszédet, időnként abszurd megnyilvánulásokat eredményezve. Meghökkenve hallgattam a 2013. március közepi váratlan hideg és hóvihár idején a minisztériumi illetékes megnyugtatónak szánt nyilatkozatát, hogy „egyetlen magyar embert sem hagyunk ott a megbénult autópályán, a hó fogságában”. Eltűnődtem: mi lesz azokkal a szerencsétlen zulu-kafferekkel, akik egyébként kifizették az autópályadíjat?

nemzeti önkép

A Trianon emlékét megjelenítő kulturális szimbólumok az identitásképződésben játszanak fontos szerepet, nagyság és kicsiség, büszkeség és megaláztatottság áll szemben egymással: „(...)Trianon és Nagy-Magyarország jelképei párban működnek, kölcsönösen feltételezik egymást. Együtt fejezik ki azt, hogy a válságosnak, frusztrálónak érzett jelennel szemben alternatívát jelenthet a Magyarországról és a magyar nemzetről alkotott felemelő, elismerő, önbizalmat és erőt sugárzó múltbeli kép. (...) egy újabb társadalmi válság váltja ki a korábbi trauma jelképeire, emlékére való igényt. A Trianon-kultusz hihetetlenül gyors terjedése a jelkép jelentésének összetettségéből származik, s nemcsak a mai veszteségekre rímelő, kilencven évvel ezelőtti gyásszal kapcsolatos társadalmi érzelmeket tudja felidézni, hanem annak a dicsőségnek a tudatát és a vele együtt járó büszkeséget és önérzetet is, amely (...) a magyar nacionalizmus által létrehozott etnikai és történeti alapokon álló nemzeti önkép része volt.”[18]

kollektív mítoszok

A jelenkori krízis kiváltotta frusztráció gyógyításaként egy múltbeli, mítosszá stilizált állapothoz visszahajolni, *álomvilág-szindrómára* emlékeztet, amelyet Wolfgang Schivelbusch a *vereség kultúrájának* nevezett konstelláció

jellegzetes elemének tart. Igaz, nála ez az állapot közvetlenül a vereség utáni időszakban jelentkezik, s nem évtizedekkel később. Schivelbusch 1990-es években kifejtett teóriája számos ponton rokon Bibóéval. Őt is a kollektív traumák hatása foglalkoztatja. Az általa vizsgált megrázkódtatás a háborúban elszenvedett vereség, illetve a vesztes társadalmak reakciója a modern tömegtársadalmak korában. Emlékezzünk csak! Bibó kiindulópontja szerint az újkori magyar történelem zsákutcáit az 1849-es vereség okozta, pontosabban az 1867-es rossz válasz, ahonnan egyenes út vezetett Nagy-Magyarország széteséséhez. (A koncepció vitatható, vitatják is,^[19] ám bennünket itt most nem a kiegészítés történeti értelmezése érdekel, hanem az a mentalitástörténeti megközelítés, amely alkalmat teremt Bibónak a kollektív psziché torzulásainak feltérképezésére.) Vannak persze lényeges különbségek is a két koncepció között. Az első világháborús vereség német traumája, illetve annak társadalompszichológiai következményei mindkettőjüknél jelentős – Bibónál a nácizmusba futó német hisztéria a politikai hisztéria tipikus esete –, ám míg a magyar gondolkodó ezt a közép- és kelet-európai régióba illesztve vizsgálja, Schivelbusch az első világháború utáni német helyzetet az 1861-65-ös amerikai polgárháborút követő déli szituációval és az 1871-es, a poroszoktól elszenvedett spanyol vereség kiváltotta francia traumával hasonlítja össze. A német történész tehát három nagyhatalomról ír párhuzamos esettanulmányokat: ezek közül kettő a francia–német viszonyt vizsgálja, a harmadik egy polgárháborút követő poszt-traumatikus szituációt. Schivelbusch teóriája magyar szemmel akkor a legizgalmasabb, amikor a traumát követő kollektív tudatállapotokat elemzi. Az álmvilágba meneküléstől a bűnbakkeresési mechanizmusig, és a tényleges vereség morális győzelemmé stilizálásáig, illetve ezeket az elemeket egyesítő kollektív mítoszok kialakulásáig. Utóbbiak Schivelbusch szerint az egyéni neurózis kollektív megfelelői (Bibó viszont a közösségi hisztériákat patológikus jelenségnek látja), nem csupán a társadalmi psziché kóros állapotának szimptomái, hanem időleges védőpajzsként funkcionálnak, amíg a traumát szenvedett társadalom képes a valósággal szembenézni.^[20] (Schivelbusch, 24.)

Daskar fotója

túl kell élni ezeket

A modernitás kihívásaira adott nem patológikus válasz jelentheti a gyógyulást. De mi történik, ha számos külső és belső ok miatt ez elmarad? Annyi megkockáztatható, hogy most nálunk ilyesmiről van szó. A vereség tartós kulturális mintázatokba merevedik: ezek újra és újra összeállnak a magyar történelemben, újra és újra időszerűvé téve Hamvas, illetve Bibó diagnózisát a gyűlöletre és hazugságra alapozott élethelyzetről, arról a mindennapi életvilágról, amelyben a legfőbb maxima a túlélés: túl kell élni ezeket. Kibekkeljük őket. Már csak a következő választásokig kell kibírni. Mint Tacitusnál: „Túléltük Tiberiust, Caligulát, Nérót, de közben eltelt az egész életünk.”

A szerző az MTA BTK Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa.

[1] Hamvas Béla: *Az öt génusz. A bor filozófiája*. Életünk könyvek, Budapest, 1988. 74–75–76.

[2] Erről szól az arbori metaforája. Az akkoriban alakot öltő, addig csupán alárendelt politikai narratívaként, diffúz

társadalmi antiszemitizmusként létező, a két világháború között azonban domináns beszédmóddá váló disszimilációs politikai stratégia ellenszereként vizionál asszimilációs utópiát. A *Korrobori* című írás 1917-es, de majd csak 1924-ben jelenik meg a Nyugatban. A koncepció még a 19. század naiv fajelméleti légkörét tükrözi, amely például Bismarcknak azt a porosz katonamódban fogalmazott bonmot-ját is inspirálta, hogy a zsidó kancákat német csődörökkel kellene pároztatni. Ady ezt apokaliptikus vízióban jeleníti meg:

„De az igaz ugye, hogy közénk, senkik, még egyformákban is százfélék közé, elvegyült egymillió zsidó? Hogy e zsidók megcsinálták nekünk Budapestet s mindazt, ami talán – talán? biztosan – nincs is, de európaias és távolról mutatós? Segítségünkre jöttek nekünk, akik már nem vagyunk, azok, akik mint nép, szintén nincsenek.

Ausztráliában van egy nagy néptörzs, mely a világ első poétanépe, mert kitalálta a Korroborit. A Korrobori, nagy szerelmes táncorgia, amelyhez – a nők muzsikálnak.

Ezek az ausztráliaiak íme, intézményesen megjelképezték a nagy emberi rejtélyt. Azt, amit a francia finomkodók a nemek halálos gyűlöletének kereszteltek el. A Korroboriba bele is lehet halni, erotikus szerelem-gyűlöletben, ott, ott a muzsikáló nők lábai előtt. A zene szól, a nők kacagnak és várnak, s mi kitáncoljuk magunkból az utolsó csöppnyi szerelmet, életet.

Micsoda gyávaság még meg nem mondani, hogy a Korroborit üzzük, járjuk pár évtized óta a Duna-Tisza táján? Itt két fajtátlan s egyformán idegen fajta szeretkezik egymással a Korrobori szabályai szerint. A már megcsinált kultúrák lemásolt zeneszerszámaival foglalt itt helyet a zsidóság. S mi, akik magyaroknak nevezzük magunkat, gyűlölvágyva ropjuk a szerelmi táncot. Itt egymást fojtogatva a szerelemtől, vagy új népet produkálunk, vagy pedig utánunk az özönvíz. Az az erdélyi prédikátor nem ezt érezte-e, amikor együgyűen, de lelkesen, a zsidó-magyar atyafiságról írt könyvet?

Ők, a zsidók, mint az ausztráliai asszonyok, kezelik a hangszereket. Mi, a pusztuló férfimédiomok, táncolunk, haraggal és szerelemmel, gyűlölettel és vággyal – rogyásig. Kár, hogy kevesen vagyunk, sőt néhányan se vagyunk, mi, táncolók: magyarok nincsenek Magyarországon. Az már nagyon is politika volna kíméletlenül megmagyarázni, mi okból nincsenek, de nincsenek. Erejüket kiélt uralkodó osztályok, fölszabadulásra későn hozott nyomorult parasztság, senyvedő, mert haszontalan fajtákkal és fajtákból összevéresedett polgárok. Mi a fenéből, nyavalyából – hogy csúnyábbat ne mondjak – lehetnének itt kultúra-potenciás magyarok? Nemsokára ott tartunk, hogy még a Korroborit se táncolhatjuk, mulathatjuk tovább. Sváb, szepes, rutén s isten tudja, miféle korcs magyarok rárohannak a magyarság nevében a muzsikálókra, s összetapossák a hangszereket.” /Ady Endre: 'Korrobori', *Ady Endre publicisztikai írásai*, III. kötet, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00350/10556.htm>

[3] Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest: Magvető Kiadó, 1983.

[4] Benedict Anderson klasszikussá vált művében kiemelte a tékép fontosságát: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Fordította Sonkoly Gábor. Budapest: L'Harmattan – Atelier, 2006.

[5] Ennek működési mechanizmusára vonatkozóan lásd: Bíró-Balogh Tamás: *Egyszerű, rövid, populáris. "Csonka Magyarország nem ország": a revíziós propagandagépezet működése*. Forrás, 2007/7–8, 86–105, <http://www.forrasfolyoirat.hu/0707/index.html>

[6] Athena S. Leoussi and Steven Grosby (eds.): *Nationalism and Ethnosymbolism: History Culture and Ethnicity in the Formation of Nations*. Edinburgh: Edinburgh Univ. Press, 2007.

[7] György Péter: *Állatkert Kolozsváron – képzelt Erdély*. Budapest: Magvető, 2013, 164.

[8] Lásd: Kovács Gábor: *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig*. Bibó István, a politikai gondolkodó. Budapest: Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely 1984, 154–192.

[9] „A közösségi hisztéria ugyanis az egész közösség állapota, s hiába választjuk el a hisztéria látható hordozóit, ha közben a hisztéria feltételei és alaphelyzetei megmaradnak: a hisztéria kezdetén álló megrázkódtatások nem oldódnak fel, a hisztéria lényegét kitevő hamis helyzet nem oldódik meg. Hiába pusztítunk el minden „gonosz” embert, a hisztéria téveszméi és hamis reakciói békés családfőkben, hatgyermekes családayokban, a légynek sem vétő szolid embereken és nemes, magasztos, emelkedett szellemű egyéneken fognak tovább élni, s a közösség egy nemzedék alatt újból kitermeli a hisztéria őrlöttjeit, haszonélvezőit és hóhérlégeit.” Bibó István: *Az európai egyensúlyról és békéről*. <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/60.html#70/>

[10] "Kézenfekvő itt az analógia bizonyos freudi fogalmakkal, így például az *ismétlési kényszer* fogalmával. Az ismétlési kényszer élményfeldolgozás nélkül rögzíti a tüneteket, és újra előidézheti, reprodukálhatja a traumát. (...) Az *európai egyensúlyról és békéről* szóló Bibó-tanulmányban szereplő leírás a történelmi traumák következményeiről (...) nagyon hasonlít arra, amit a későbbi, Freud utáni pszichoanalitikusok *tárgykapcsolati zavarnak* neveznek: a sérült egyén – és a sérült közösség – képtelenné válik arra, hogy adekvát kapcsolatokat, viszonyrendszereket alakítson ki környezetével." Erős Ferenc: 'Bibó társadalomlélektani előfeltevéseiről'. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Pécs: Tanulmány Kiadó, 1993, 252–253.

[11] Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*.

<http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/350.html#357/>

[12] Ennek alapos elemzését adja: Farkas Attila Márton: *Arbori: a honi politikai közbeszéd természetrajza*. [Budapest]: Liget, 2006.

[13] „Ha megkérdezték őket, hogy miért akarnak uralmat gyakorolni olyan népeken, melyek ezt nem kívánják, s miért akarnak többek lenni azoknál, akiknél nem többek, akkor *régészeti leletekre, népdalokra, népművészeti motívumokra, szókölcsönzésekre, szárnyas oltárokra, könyveik és intézményeik hatására* mutattak rá, melyek mind azt bizonyítják, hogy az illető nép önmaguk még ma is a legsötétebb barbárságban sínylődnék. Ha számot kellett adni belső rendetlenségekről, diktatúrákról és elnyomásról, akkor sebeiket mutatták, melyeket Attilával szemben, a törökkel szemben vagy az európai szabadság vagy demokrácia védelmében kaptak. Ha esztelen és hiú külpolitikájukat hányta valaki szemükre, akkor történelmüknek évszázadokra visszanyúló vagy pláne időtlen metafizikai 'értelmé'-re mutattak rá, mely nekik ezt vagy amazt a politikát fatálisan megszabja." /Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/218.html/>

[14] / Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*.

<http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/350.html#357/>

[15] Feischmidt Margit: 'Populáris emlékezetpolitikák és az újnacionalizmus: a Trianon-kultusz társadalmi alapjai'. In: Feischmidt Margit et al (szerk.): *Nemzet a mindennapokban : az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest : L'Harmattan – MTA Társadalomtud. Kutatóközp. 2014, 54.

[16] Tamás Gáspár Miklós, *Népszabadság*, 1998, szeptember 12. Idézi: György Péter: i. m. 11.

[17] Gábor Kovács: *How to Create a Nation? Visualisations of Community and National Consciousness from the Premodern Times to the Age of Globalization*, *Creativity Studies*, 2014, 7: (1) pp. 46–54.

[18] Feischmidt Margit: i. m. 58.

[19] Gerő András: *A fogalmak foglya. Bibó István a XIX. század második felének magyar történelméről*. Beszélő, 2001. október, 94–104. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-fogalmak-foglya>

[20] Wolfgang Schivelbusch: *The Culture of Defeat. On National Trauma, Mourning, and Recovery*. Transl. by Jefferson Chase. New York: Henry Holt and Company, 2003, 24.